

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Шелухін Володимир Анатолійович

УДК 316.25: 316.37

**Епістемологічний вимір
концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена**

22.00.01 – теорія та історія соціології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор соціологічних наук, професор
Куценко Ольга Дмитрівна,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, завідувач кафедри соціальних структур
та соціальних відносин факультету соціології

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук, професор
Кутуєв Павло Володимирович,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені
Ігоря Сікорського», завідувач кафедри соціології

доктор соціологічних наук, доцент
Резнік Володимир Станіславович,
Інститут соціології НАНУ, м. Київ, завідувач
відділу історії та теорії соціології

Захист відбудеться 27 січня 2020 р. о 10:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 26.001.30 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за
адресою: 03680, м. Київ, просп. Академіка Глушкова, 4д, ауд. 504.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці імені М. Максимовича
Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601,
м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розіслано «   » _____ 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Мазурик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження обумовлене низкою викликів, які стоять перед теоретичною соціологією. По-перше, викликом міждисциплінарності, який виразно артикулюється у соціальних науках останніми десятиліттями. У цьому контексті привертає увагу концепція Дж. С. Колмена, оскільки претендує на вирішення проблеми мікро-макро переходів в соціологічному пізнанні та спирається на широке коло засновків, які включають напрацювання в межах економічної теорії та політичної філософії. По-друге, це виклик здолання «старих» теоретичних дилем, у першу чергу структури та дії, на що орієнтовано чимало сучасних концепцій (наприклад, структурації Е. Гіденса, «реалістичного морфогенезу» М. Арчер, «втілення» М. Грановетера й Р. Сведберга тощо). Намір розробити таку дослідницьку стратегію, яка би пояснювала формування колективних дій з індивідуальних з врахуванням структурних можливостей та обумовленостей мікро-макро взаємодій, як це пропонує концепція Дж.С. Колмена, посилює аргумент на користь звернення уваги до неї. Обговорення проблематики соціальної структури у контексті такої дослідницької стратегії загострює низку традиційних теоретичних проблем про значення та межі впливу певних соціоструктурних факторів (зокрема, норм/санкцій, конформності у діях, ресурсних можливостей індивідуальної та колективної дій). Загострюються також відповідні пізнавальні проблеми, як-то можливість вивчати соціоструктурні явища крізь прояви індивідуальної дії, можливість за допомогою аналізу соціоструктурних явищ пояснювати індивідуальні дії, не звертаючись до їх конкретних проявів тощо.

Концептуальний спадок Дж. С. Колмена, починаючи з 1990-х років, став важливим підґрунтям розвитку «аналітичної соціології» (П. Гедстрем, П. Юлікоскі). Концепція Дж. С. Колмена більшою чи меншою мірою вплинула на дослідження колективного вибору, функціонування норм і санкцій у спільноті (Е. Остром, Я. Піскорський, А. Горбатаї). Між тим цей концептуальний спадок, як і теорія раціонального вибору, що є одним із ключових методологічних підґрунть концепції Дж. С. Колмена, – залишаються «білою плямою» у вітчизняній соціології й до сього часу не привертала до себе достатньої уваги вітчизняних теоретиків (за винятком напрацювань В. Резніка з аналізу теорії соціального порядку, а також статей деяких інших авторів, які стосуються соціального та людського капіталів).

Разом з тим, незважаючи на широку вживаність концепції «мікро-макро переходів» Дж. С. Колмена у західній соціології (перш за все, американській, британській), фундаментальне узагальнення положень цієї концепції на базі раціонально-орієнтованої теоретичної програми, яке представлено Дж. Колменом у фундаментальній праці «Підстави соціальної теорії» (“Foundations of Social Theory”, перше видання 1990 року) викликало доволі скептичні відгуки у фаховій спільноті, що визнавав і сам автор. Положення концепції Дж. С. Колмена й надалі викликали суперечливі інтерпретації, що призводило до кардинально різних оцінок її евристичності. Причому критика відходила від соціологів, які

репрезентували відмінні парадигмальні традиції (Й. Ельстер, Ч. Тіллі, Д. Літл тощо). Дж. С. Колмену або закидали редукцію економічної логіки до соціологічної теорії, або психологічний редукціонізм, або ж ігнорування мезорівня соціальних процесів. Деякі сучасні соціологи, які розвивають ідеї Дж. С. Колмена в аспекті мікро-макро переходу (Р. Фрідленд, Р. Елфорд, П. Торнтон, В. Оказіо) і що найбільш виразно прослідковується у межах аналітичної соціології та концепції інституційної логіки, відкидають важливий аспект його теоретизування, а саме ідею про значення ціле-орієнтації та ґрунтування пояснення мікро-макро зв'язку на підставах теорії раціонального вибору. Ключовими проблемними аспектами концепції Дж. С. Колмена, таким чином, виступають: концептуальне місце індивідуальної дії в пояснювальній схемі, проблема раціональності та неоднозначна реакція на переорієнтацію соціологічного теоретизування на стандарти економічного мислення.

Привабливість концептуальних розробок Дж. С. Колмена в контексті загальних теоретичних викликів соціології, широке звернення до них в західній аналітичній соціології, що супроводжується, між тим, суперечливими оцінками з боку критиків обґрунтованості цих розробок, актуалізують задачу комплексного критичного аналізу концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена та підстав цих суперечливих оцінок. Оцінці евристичності положень концепції має передувати ретельне з'ясування її аргументів, відповідності чи суперечності щодо легітимного стандарту теоретичного доведення у межах соціології. Відсутність такої епістемологічної реконструкції у наявній науковій дискусії слугує *науковою проблемою*, на розв'язання якої спрямовано наше теоретико-епістемологічне дослідження.

Орієнтуючись на постпозитивістську соціальну епістемологію (П. Феєрабенда), під епістемологічним виміром концепції розуміємо систему вихідних припущень і пізнавальних принципів, а також інституційно закріплених критеріїв доведення, які прямо не пов'язані з емпіричною верифікацією концептуальних положень, натомість конституюють загальну дослідницьку логіку. Епістемологічний вимір виражається не лише у логічно узгоджених судженнях, які відсилають до більш загальної теорії, в межах якої концепція розвивається. Важливу його компоненту складає також гіпотетичне знання та парадигмальна інерція, сформована попередніми станами розвитку дисципліни й інституціоналізована у вигляді легітимних у фаховій спільноті практик доведення. Реконструкція епістемологічного виміру передбачає виявлення найбільш значущих елементів пізнавального контексту у межах більш загальних форм знання, який надає концептуальним аргументам завершеної форми, конституюючи сталі зв'язки між ними, а також передбачає постановку питання про легітимність її положень у межах соціологічного теоретизування. Відповідь на це питання, у свою чергу, означає розгляд співвідношення аргументів концепції з імперативами соціологічної уяви як теоретичного «здорового глузду» - сукупності ритуалізованих практик доведень, що існують в межах соціологічної науки.

Ключова гіпотеза дослідження полягає в тому, що суперечлива рецепція концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена є наслідком не стільки теоретичної та \ чи емпіричної непереконливості концепції, скільки наслідком епістемологічної суперечності між вихідними засновками і припущеннями та прийнятими в сучасній науці стандартом соціологічного теоретизування. Перевірка гіпотези, власне, й потребує реконструкції епістемологічного виміру концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою наукової теми «Тенденції соціальних змін в сучасних суспільствах» кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (затверджено протоколом вченої ради факультету соціології № 8 від 5.04.2016 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є реконструкція епістемологічного виміру формування концепції мікро-макро переходів Дж.С.Колмена. Досягнення мети потребує виконання наступних **завдань**: 1) аналіз сучасних дискусій стосовно пізнавальної релевантності концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена та систематизація критичних аргументів; 2) ідентифікація базових засновків концепції мікро-макро переходів; 3) аналіз теоретичного контексту формування концепції, виявлення теоретико-методологічного впливу утилітарної антропології та економічного підходу як її засновків; 4) виявлення міри сумісності епістемологічних підстав концепції мікро-макро переходів та принципів соціологічного теоретизування, визначення суперечних легітимному стандарту соціологічного теоретизування положень цієї концепції; 5) виявлення проблемних підстав концепції мікро-макро переходів та окреслення перспективи інкорпорації концепції до легітимної соціологічної теорії при елімінації принципів ціле-орієнтації та максимізації; 6) визначення передумови атрактивності епістемології економіки в межах концепції мікро-макро переходів.

Об'єкт дослідження – концепція мікро-макро переходів Дж. С. Колмена.

Предмет дослідження – пізнавальні принципи та підстави концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена.

Методи дослідження. Для вирішення завдань дисертаційної роботи використовувався комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Зокрема, використані наступні загальнонаукові методи: порівняльний аналіз (для аналізу критики концепції та її інтелектуальних витоків), конкретно-історичний аналіз (при обговоренні обставин авторської аргументації та академічного контексту теоретизування), методи дедукції та узагальнення (для ідентифікації базових засновків концепції та з'ясування підстав теоретичних дебатів щодо конкретної практики застосування концепції), методи синтезу та узагальнення (в окресленні перспектив інкорпорації концепції до легітимної соціологічної теорії).

Для пояснення перетворення концепції мікро-макро переходів у стимул теоретичного оновлення застосований теоретичний метод контріндукції (за П. Феєрабендом). Значущим в дослідженні стало звернення до підходу П. Феєрабенда, зокрема, відмова від розмежування «теорії» та «спостереження» і

застосування концепту «умова сумісності». «Умова сумісності» гарантує додавання нових фактів до наукового знання. Йдеться про сумісність вже наявного, «легітимного» знання із проблематизацією поточних емпіричних реалій. Умова сумісності, водночас, гарантує легітимний статус вже існуючого знання, до якого воно прив'язане. Класичні стандарти науковості у соціології ґрунтуються на принциповому розмежуванні повсякденного досвіду, сприйняття соціальної реальності та теорії як «мови», що цю реальність описує); вимога зберігати це протиставлення у поясненні сприймається як засаднича підстава приросту теоретичного знання. Відповідно до позиції П. Феєрабенда, реальний приріст наукового знання не передбачає такого протиставлення. Ця теза в дисертаційному дослідженні проблематизована.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження складають роботи самого Дж. С. Колмена, представників аналітичної соціології та теорії раціонального вибору (насамперед, Г. Беккера), які прочитані з позицій постпозитивістської епістемології П. Феєрабенда із частковим залученням напрацювань А. Фавелла.

Емпірична база дослідження – дані Центральної виборчої комісії України (2014 р.) та дані фракційного розподілу Верховної Ради України VIII скликання (2014, 2017 р.р.). При обговоренні принципу максимізації корисності в стосунку до пояснення девіантної поведінки в порівняльному аспекті аналітичної та раціонально-орієнтованої стратегій були використані дані з «піратського» каналу в Telegram «Склад книжок українською мовою» (2035 читачів на листопад 2017 р.) і матеріали Peterborough Adolescent and Young Adult Development Study, присвячені вивченню девіантної поведінки молоді у третьому розділі.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в історико-теоретичній реконструкції епістемологічних підстав концепції мікро-макро переходів Дж.С.Колмена та теоретичному обґрунтуванні її евристичності в соціологічних дослідженнях. На відміну від критичної рецепції концепції мікро-макро переходів з позицій окремих соціологічних теорій чи підходів, яка представлена в світовій соціології з 1990-2000-х років, в дослідженні отримано результат на основі іншого способу критичної рецепції, зорієнтованого на виявлення епістемологічних підстав концепції мікро-макро переходів із одночасною установкою на рефлексивність щодо дисциплінарних обмежень соціологічного теоретизування. Найбільш важливими результатами, що характеризують наукову новизну дисертаційного дослідження, є наступні:

вперше:

- виявлено ключове епістемологічне напруження концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена, що ускладнює повноцінне розкриття її евристичного потенціалу у соціологічному теоретизуванні. Напруження окреслене поняттям *онтологічного аргументу*, що позначає сприйняття об'єкта дослідження як безпосередньо даного, а не конструйованого у дослідницькому процесі. Таке використання теоретиком епістемологічних принципів є більш властивим економічному, а не соціологічному теоретизуванню. Система базових припущень концепції мікро-макро переходів відсилає саме до епістемології економіки, а не соціології, які історично мають різні пізнавальні орієнтири. Причому,

Дж. С. Колмен не розрізняє базові епістемологічні принципи соціологічної та економічної теорій, що створює виразне напруження між положеннями його концепції та соціологічним теоретизуванням;

- запропоновано термін «легітимного стандарту соціологічного теоретизування», яке позначає дисциплінарний консенсус у професійній спільноті з приводу визначення пояснювальної прийнятності теорій чи концепцій у соціології. Легітимний стандарт задає орієнтири, властиві соціологічному теоретизуванню в певний час історії науки, та конститується панівними парадигмами й історично сформованими авторитетами. Окрім суто раціонального виміру (понять, пізнавальних принципів, наукових авторитетів та окреслених ними предметних меж), також передбачає евокативний – емоційне ставлення до проблем, академічний «здоровий глузд», ідентифікація з традицією. Легітимний стандарт спрямовує проліферацію (за П. Феєрабеном) концепцій у межах дисципліни таким чином, щоби підтримувати парадигмальний *status quo*. Стандарт функціонує як інституціоналізована практика інструментального впорядкування історії соціології з виключенням неконвенційних авторів і принципів. Соціологія, на відміну від економіки, має набагато більшу залежність від орієнтирів, окреслених класиками, що задається її легітимним стандартом і що не враховується Дж. С. Колменом;

- всупереч критичним позиціям J. Elster (2003) визначено, що епістемологічні підстави концепції мікро-макро переходів не вичерпуються лише економічною теорією, а спосіб бачення соціальних процесів Дж. С. Колменом в основі є локкіанським і відсилає до континентально-європейської соціально-філософської традиції;

- з'ясовано, що використані Дж. С. Колменом здобутки епістемологічної переорієнтації у період піднесення «економічного імперіалізму» в науках не відповідали наявній епістемологічній ситуації в соціології, в якій домінували на той час мультипарадигмальні орієнтації, що ускладнило власне соціологічну рецепцію його підходу. Між тим, здійснення переорієнтації з принципу епістемологічного реалізму (орієнтованого перш за все на пояснення емпіричної реальності) до принципу аналітичної зручності як важливої підстави теоретичної рефлексії ідентифіковано як ключову епістемологічну підставу успіху економічно-орієнтованого пояснення в соціальних науках;

- визначено потенційний стимул розвитку соціологічного теоретизування під впливом концепції мікро-макро переходів, який полягає у переорієнтації в теоретизуванні з домінуючого онтологічного розуміння раціональності на користь інтерпретації раціональності як аналітичного принципу;

- визначено і розрізнено дві конкуруючі сучасні стратегії застосування концепції мікро-макро переходів, які сформовані в межах теорії раціонального вибору та аналітичної соціології і навколо яких триває полеміка у верифікаціоністському ключі. Якщо перша базується на ціле-орієнтації, то друга розглядає її лише як одну із багатьох опцій. Однак ціле-орієнтація та максимізація корисності характеризують метод, а не емпіричну ситуацію. За результатами

теоретичного й емпіричного аналізу доведено, що пояснювальний потенціал концепції мікро-макро переходів не зменшується через залучення або вилучення принципу ціле-орієнтації як онтологічної властивості об'єкта. Проте скерованість дослідницького пошуку цим принципом при відмові від реалістичного опису може стати чинником його методологічного спрощення.

Удосконалено:

- впровадження у вітчизняну соціологію понятійно-категоріального апарату концепції мікро-макро переходів («макро-мікро-макро переходи», «обмін правами контролю та ресурсами», «природна особа», «корпоративний актор»), що лишається наразі маловживаним і цитованим винятково у відношенні до проблематики соціального капіталу. Продемонстровані можливості адаптації підходу до вивчення процесів впливу груп при схваленні рішень у парламенті та проявів девіантної поведінки;

- систематизацію критичних зауважень на адресу концепції мікро-макро переходів, що здійснена через відмову від верифікаціоністського обговорення її положень. Спростовані твердження про механічне перенесення принципів «економічного підходу» до соціологічного теоретизування та психологічний редукціонізм. Дискусії щодо критики концепції мікро-макро переходів введені в епістемологічний контекст дисципліни та продемонстровано, що підхід Дж. С. Колмена проблематизує легітимний стандарт соціологічного теоретизування, потенційно може слугувати чинником змістовного теоретичного оновлення дисципліни через прийняття принципу аналітичної зручності;

- парадигмальну ідентичність концепції мікро-макро переходів. Всупереч позиції М. Гацкова аргументовано неможливість вважати Дж. С. Колмена представником аналітичної соціології, але її попередником, а також непродуктивність окреслення концептуальної амбіції Дж. С. Колмена в межах традиційних для соціології парадигмальних розмежувань.

Дістало подальшого розвитку:

- історико-епістемологічний аналіз теорії раціонального вибору та підходу Дж. С. Колмена, запропонований у А. Favell (1993) з виявленням більш загальних соціально-філософських підстав колменівської стратегії, вкорінених в моральній філософії XVIII ст.;

- застосування постпозитивістської методології науки у версії П. Феєрабенда до аналізу стану соціологічного теоретизування у контексті виклику міждисциплінарності;

- застосування індексу Колмена у вивченні процесу схвалення рішення у Верховній Раді України, а також концепції мікро-макро переходів до аналізу інтернет-піратства.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для вдосконалення методології соціологічних досліджень структурних процесів, що розгортаються одночасно на мікро- й на макрорівнях суспільства. Дослідницькі результати доцільно застосувати у вдосконаленні навчальних дисциплін з сучасної соціологічної теорії та історії соціології, соціальної структури суспільства,

раціональних моделей в соціології. Результати також можуть слугувати підґрунтям для подальшого розвитку та доповнення сучасних дискусій стосовно епістемологічних орієнтирів соціологічного пізнання, зокрема, в контексті «економічного імперіалізму».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові результати і висновки, що містяться в дисертації, отримані автором особисто. Усі публікації, що в них висвітлено результати дослідження, є одноосібними.

Апробація результатів дисертаційного дослідження відбувалась під час дослідницького стажування на кафедрі соціології факультету соціальних наук Лундського університету (Швеція) за програмою Erasmus+ у 2017-2018 рр., на III міжнародній конференції “Historical Network Research 2015” (Лісабон, 2015 р.), а також на наукових конференціях на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Харківського національного університету імені Василя Каразіна, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», а саме: VIII міжнародна конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Соціологія та сучасні соціальні трансформації (Київ, 2015 р.), XIII міжнародна науково-практична конференція «Проблеми розвитку соціологічної теорії. Порівняльні дослідження: виклики соціологічній теорії та практиці» (Київ, 2016 р.), науково-практична конференція «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» (Київ, 2016 р.), VIII міжнародна науково-практична конференція «Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності» (Київ, 2016 р.), Всеукраїнська конференція студентів, аспірантів і молодих вчених із міжнародною участю «Соціологія і сучасні соціальні трансформації» (Київ, 2016 р.), Міжнародна наукова конференція “Exploring the Past: New Social History at the Crossroads of Methodological Trends” (Київ, 2018 р.), XVI міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2018 р.).

Основні положення і висновки дисертації обговорено на науковому семінарі факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також на засіданнях кафедри соціальних структур та соціальних відносин.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 17 публікаціях, з яких 7 наукових статей у фахових виданнях з соціології, у тому числі 1 – у закордонному виданні з соціології та 3 - у виданнях, внесених до міжнародної науково-метричної бази Index Copernicus; 7 публікацій засвідчують апробацію результатів дослідження, 3 – додатково засвідчують результати розробок.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та трьох додатків. Повний обсяг дисертації – 220 сторінок, обсяг основного тексту – 182 сторінки. Список використаних джерел – 24 сторінки й нараховує 197 джерел, із яких 119 англійською мовою. Додатки займають 3 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, розкрито наукову новизну й практичне значення отриманих результатів.

У **першому розділі «Теоретичне та методологічне підґрунтя концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена»** проаналізовані критичні аргументи зазначеної концепції в сучасній соціології, окреслено понятійно-категоріальний апарат та засновки концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена, а саме: мікро- та макрорівні соціальні процеси, соціальний обмін, соціальна рівновага, соціальний оптимум.

Прагнення Дж. С. Колмена розбудувати власну концепцію, суворо слідуючи логіці методологічного індивідуалізму, призвело до відкидання макро-макро пояснення, що лежить в основі класичної соціологічного теоретизування, де категорія соціальної реальності з епістемологічної точки зору, орієнтує теоретичну рефлексію на холістські пояснювальні моделі, а норму розглядає як задану. Макро-макро пояснення, коли один великий соціальний феномен пояснюється через інший, несе ризик тавтологічності, що суттєво знижує евристичний потенціал соціологічних концепцій. Соціальні явища виявляють себе як функції соціального цілого. Дослідник візуалізує свої концептуальні положення у так званому «човні Колмена» – діаграмі, що унаочнює принципи аналізу мікро-макро зв'язків. У відповідності до ідеї, представленої у діаграмі, змінні макрорівня (інститути) не впливають безпосередньо на інші інститути, вони трансформують орієнтири індивідів та мікрорівні, дії яких створюють наслідки на макрорівні. Одне соціальне явище макрорівня впливає на інше лише будучи опосередкованим макрорівнем дій та взаємодій, а саме трьома переходами: макро-мікро, мікро-мікро, мікро-макро переходами. Для того, аби уникнути ризиків тавтологічного пояснення, Дж. С. Колмен, реконцептуалізує поняття норми, переносячи його застосування з макро- на макрорівень соціальних процесів і відмовляючись від його холістського розуміння. За Дж. С. Колменом норми виникають внаслідок взаємодії, що супроводжується обміном правами контролю між акторами з відмінними інтересами, або ж відмінними обсягами ресурсів. Отже, макро-мікро-макро переходи, обмін правами контролю (як конкретний випадок соціального обміну), норми – вихідні поняття концепції, розбудованій в логіці методологічного індивідуалізму.

Така розбудова мала інструментальний характер: Дж. С. Колмен лише констатував підстави, на які він спирав власний підхід, однак не пропонував послідовного перегляду епістемологічних та методологічних підстав соціологічного теоретизування, що зробило його концепцію мікро-макро переходів зручною мішенню для критики. Ми називаємо таку стратегію *онтологічним аргументом* й виявляємо генезу цього аргументу, її додисциплінарну природу, вкорінену у відмінній концептуалізації просвітницького спадку в економічній та соціологічній теорії.

Для Дж. С. Колмена зміни в межах теоретичного пояснення є наслідком онтологічних змін у самому об'єкті вивчення і саме це є причиною його байдужості до епістемологічного виміру обґрунтування власних засновків. Однак теорія є просто «описом» емпіричної реалії, об'єкт не є безпосередньо даний, а почасти є епістемологічно конструйованим. Ігнорування цього аспекту побудови теоретичного пояснення, як демонструємо надалі, є чи не ключовим викликом і претензією до евристичності концепції мікро-макро переходів. Джерела онтологічного аргументу вкорінені в континентальній соціально-філософській традиції, що вплинула на постання сучасної економічної науки, епістемологічні та методологічні стандарти якої розглядалися теоретиком як можлива альтернативна підстава для соціологічного теоретизування. Незважаючи на те, що соціально-філософські концепції, які можуть розглядатися в якості протосоціологічних та протоекономічних, нерідко перетиналися на етапі становлення модерної соціології та економіки у ХІХ ст., обидві новоявлені науки почали спиратися на відмінні антропологічні моделі та способи досягнення світу: увага до моралі, надіндивідуальних регуляторів та скепсис до утилітаризму й концепцій суспільного договору – лягло в основу соціологічної уяви, натомість два останні чинники склали підґрунтя економічного способу мислення. У пункті «Епістемологічні джерела онтологічного аргументу» доводиться, що пропонуваній Дж. С. Колменом спосіб бачення соціальних процесів на епістемологічному рівні в корені є локкіанським.

Дж. С. Колмен загалом порівняно мало місця приділяє класичній соціології на сторінках своєї підсумкової праці «Підстави соціальної теорії», на відміну від своїх окремих статей. І причина полягає в тому, що з епістемологічної точки зору, концепція мікро-макро переходів Дж. С. Колмена має свої інтелектуальні витoki значно меншою мірою в класичній соціології, як радше у просвітницькій та природно-правовій протосоціологічних традиціях. Аби знайти опору для індивідуалістичної переорієнтації соціологічної уяви, Дж. С. Колмен запозичує в економічній теорії принципи ціле-орієнтації та максимізації корисності, що входить у безпосередній конфлікт із класичними орієнтирами цього типу рефлексії. Місце індивіда у концептуальному поясненні уточнюється через поняття «природної особи» (індивіда) та «корпоративного актора» (деперсоніфікованої структури). Дж. С. Колмен пов'язує функціонування цих двох типів акторів із історично відмінними типами суспільств: суспільством з примордіальною соціальною організацією, де найбільш суспільно значущі зв'язки спираються на кровну спорідненість, сусідство чи інші форми безпосередньої комунікації, та корпоративно організованого суспільства.

Онтологічна аргументація призводить до двох основних дилем, які проблематизують евристичність концепції мікро-макро переходів: **по-перше**, раціональність як універсальний принцип соціологічного теоретизування та водночас історично лімітована онтологічна риса соціальної структури; **по-друге**, структурне виправдання логіки методологічного індивідуалізму. Самостійний індивід як автономний соціальний актор для Дж. С. Колмена, отже, «виникає» разом із генезою нових корпоративних акторів, фактично, одночасно із

модернізацією, яка дозволяє виступати саме індивіду як окремому соціальному актору, що прив'язує логіку індивідуалістичного пояснення до структурних передумов. Ці дилеми генерують двоякий наслідок для концепції мікро-макро переходів. З одного боку, вони ідентифікують суперечливі місця в самому підході, з іншого – створюють сприятливий ґрунт для критики. Ця критика насамперед ігнорує ту обставину, що Дж. С. Колмен пропонує творчу інтерпретацію деяких принципів економічного теоретизування, адаптуючи їх до потреб соціологічної теорії.

У другому розділі «Утилітарна антропологія як осердя концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена» здійснено аналіз епістемологічних засад концепції, які ґрунтуються в утилітарній антропології, економічному підході та теорії раціонального вибору, виділено соціологічну позицію Дж. С. Колмена щодо «економічного імперіалізму» та порушення «умов сумісності» у синтетичних засновках його концепції. Виявлено, що формування концептуальних засад колменівського підходу співпало в часі із експансією економічного пояснення у неекономічні царини досліджень – явище, що отримало у соціально-поведінкових науках найменування «економічного імперіалізму» й було пов'язане із Чиказькою економічною школою, насамперед, доробком Г. Беккера.

Евристичний потенціал «економічного підходу» у беккерівській інтерпретації, полягає не у питанні предмету, а в питанні методу. Складниками цього підходу є визнання: 1) принципу максимізації корисності як підстави дії актора, на чому економіка наполягає більше за інші соціальні науки; 2) існування ринків; 3) припущення про стабільні преференції акторів. Ці три принципи цілком збігаються із загальними принципами неокласичної економічної теорії. Економічний імперіалізм спровокував здебільшого заперечну реакцію в соціологічній спільноті. Ця реакція, однак, не мала наслідком формулювання релевантної відповіді з боку самої соціології. Не стільки емпіричний успіх економічної науки обумовив впливовість її імперіалістичної експансії, скільки чітка епістемологічна програма, яка передбачала відмову від реалістичних засновків в теорії. Соціологія натомість перейшла до мультипарадигмального стану, не маючи змогу сформувати такий консенсус. До того ж, на відміну від соціологічної теорії 1960-1980-х років, економічна теорія мала консенсусну інструментально орієнтовану концептуалізацію «раціональності». Це уможливило існування досить узгодженого епістемологічного ядра дисципліни, що зміцнило її позиції, не лише змістивши теоретичний мейнстрім всередині самої економічної науки, але й зумовивши привабливість економічних моделей для інших соціально-поведінкових наук. Ці моделі спиралися на такі підстави: принцип максимізації корисності, ринок як середовище дії, стабільні преференції.

«Економічний підхід» Чиказької школи (Г. Беккер, Дж. Стіглер, М. Фрідмен та ін.) спирався на ординалістську теорію корисності, що передбачала визначення цієї категорії у суб'єктивних параметрах, що лишало широкі можливості синтезу із соціологічними підходами до формування преференцій – питання, яке економічна теорія лишає за дужками. Однак цієї точки перетину виявилось замало тому, що проблема синтезу була не лише й не стільки методологічною, але

й епістемологічною. А в другому випадку синтез був ускладнений всієї історією обох дисциплін. В супереч скепсису, позиція Дж. С. Колмена представляла компромісний варіант, який полягав у прийнятті низки епістемологічних припущень (принципів ціле-орієнтації та максимізації корисності як основи концепції мікро-макро переходів при більшій нейтральності до принципу стабільності преференцій), однак із суттєвими застереженнями, ключовим із яких було неможливість елімінувати категорію «соціальна структура» та повністю замінити його «ринком». У межах своїх теоретичних пошуків Дж. С. Колмен і намагався розв'язати дилему, що постала з потреби цього синтезу: узгодити соціоструктурні імперативи дії із суворим слідуванням методологічному індивідуалізму. Ці пошуки порушили традиційний, сформований епохою класики *modus vivendi* між економікою та соціологією, де перша була продовженням Просвітництва, а друга – реакцією на нього.

Утилітарна моральна філософія, що склала фундамент протоекономічного знання, мала виразну вкоріненість у соціальній філософії Нового часу, пов'язану з концептами «суспільного договору» та «корисності», соціологія як новий проект мала слугувати своєрідним доповненням до дискусій про корисність та вигоду із увагою до солідарності та інтеграції. Економічний імперіалізм, таким чином, здійснював радикальний розворот соціологічної теорії у докласичну добу. Та обставина, що у своїй *magnum opus* «Підставі соціальної теорії» Дж. С. Колмен порівняно рідко посилається на класиків соціології, натомість значно більш охоча звертається до здобутків утилітарних моралістів та філософів природного права, є симптоматичним підтвердженням цієї риси. У цьому - ключова епістемологічна складність. Причина, чому соціологічна спільнота із значним упередженням поставилася до теоретичного синтезу Дж. С. Колмена, обумовлена тим, що він входив у суперечність із базовими орієнтирами соціологічного теоретизування: це не емпіричне питання, а питання епістемологічних підстав науки. Якщо в неокласичній економічній теорії – ключовій парадигмі економічного мислення - легітимація будь-якої концепції здійснювалася через категорію «інтересу», то в соціології через «норму» у дюрксоніанській (термін З. Баумана) традиції. Відмінні стандарти теоретичної рефлексії призводили до того, що було «очевидним» для економічного теоретизування, виглядало наївним чи «редукціоністським» (за Ч. Тіллі) у межах соціологічного. Дж. С. Колмен та його критики послуговувалися відмінними «мовами».

Використавши положення П. Феєрабенда, ми назвали це *порушенням умови сумісності*. У феєрабендівських термінах це також означало б, що неокласична економічна теорія та уґрунтована на ній теорія раціонального вибору базувалася на відмові від розмежування між «теорією» та «спостереженням». Замість того, аби будувати додаткові епістемологічні та методологічні розмежування між реальністю та способами її дослідження, пропонується використовувати логіку автентичного опису, який дає інтуїтивно зрозумілі та прості інструменти для дослідницької роботи, яким є слідування принципам максимізації корисності та ціле-орієнтації. Економічна наука справила потужний вплив на соціологію і це не сталося навпаки, не стільки завдяки емпіричній орієнтованості (чого станом на

кінець ХХ ст. зовсім не бракувало американській соціології), скільки завдяки несуперечливій (хоч і «нереалістичній» у термінах М. Фрідмена) послідовній дослідницькій програмі, яка утвердилася в економічній науці за наслідками дискусій 1960-1980-х років. Відмова економічної теорії від нормативістського пояснення і принципу реалізму у концептуальних засновках склали підґрунтя економічного імперіалізму, що викликав неоднозначні реакції у соціології, однак у випадку концепції Дж. С. Колмена маємо приклад позитивної оцінки цієї теоретичної інтервенції й прагнення засвоїти її здобутки. Однак ця адаптація порушила «умову сумісності» у соціологічному теоретизуванні й унеможливила релевантну комунікацію між Дж. С. Колменом й іншими соціологами, спосіб мислення яких був вкорінений у класичні стандарти соціологічного теоретизування.

У третьому розділі «Ціле-орієнтація та максимізація корисності: проблемні підстави концепції мікро-макро переходів» проаналізовані проблемні підстави концепції, пов'язані з принципами ціле-орієнтації та максимізації корисності, перспективи інкорпорації концепції до легітимної соціологічної теорії та висвітлені аналітичні перспективи її застосування на прикладах політичної дії та практики інтернет-піратства. Раціонально-орієнтована, з опорою на колменівський підхід, та аналітична стратегії не мають значущих в емпіричному вимірі відмінностей, але сутнісно відрізняються з епістемологічному. Орієнтація аналітичної стратегії на епістемологічний реалізм обумовлює більш складну модель пояснення при однотипних практичних рекомендаціях.

Для Дж. С. Колмена інкорпорація цих принципів у теоретичне пояснення мала імперативний характер, однак ставлення у сучасній соціологічній теорії до них двояке. На прикладі послідовного слідуванню теорії раціонального вибору, яка ці принципи поділяє, та аналітичної соціології, яка не надає їм пріоритетного значення, проаналізовано те, наскільки змінюється спосіб артикуляції концепції мікро-макро переходів у зв'язку з обов'язковим / необов'язковим постулюванням цих принципів.

Аналітична соціологія – реформістський рух всередині соціологічної теорії, що представляє сукупність концептуальних стратегій, які критично засвоїли теоретичний спадок Дж. С. Колмена, поклавши його принцип мікро-макро переходів у підстави власного аналізу соціоструктурних процесів. Однак цей рух пішов шляхом обмеження застосування принципів ціле-орієнтації та максимізації корисності. Проаналізовано приклад застосування ситуаційної теорії дії, розробленої в межах аналітичної соціології девіантної поведінки (П.-У. Вікстерм) який є зразком використання логіки мікро-макро переходів без звернення до двох вище зазначених принципів. Водночас, порівняльний аналіз ситуаційної теорії дії із теорією раціонального вибору у стосунку до злочинності дає підстави стверджувати, що ці підходи не так суперечать один одному, скільки відрізняються рівнем загальності охоплення об'єкту: для теорії раціонального вибору характерним є звуження фокусу, тоді як для ситуаційної теорії дії –

розширення, яке здійснюється в цілому з орієнтацією на *дюрксоніанські* принципи аналізу соціоструктурних процесів.

Комбіноване застосування теорії раціонального вибору разом із базованій на ній концепції мікро-макро переходів до проблематики інтернет-піратства (без звернення до аналізу мотиваційних факторів) дає підстави стверджувати, що принцип ціле-орієнтації зберігає свій евристичний потенціал саме як аналітичний інструмент. Ілюстративне порівняння двох концептуальних стратегій: раціонально-орієнтованої теорії девіантної поведінки та ситуаційної теорії дії, - продемонструвало, що остання пропонує (в термінах генеративної моделі П.Вікстрема) більш прискіпливу увагу до мотиваційних чинників. Водночас, використання індексу Колмена до виявлення впливу фракцій у парламенті, засвідчило можливість використання колменівської стратегії цілком у мотиваційно нейтральному ключі.

Концепція мікро-макро переходів може працювати як із вихідним припущенням про ціле-орієнтацію акторів на максимізацію корисності, так і без нього. Ставлення до цих принципів у межах соціологічного теоретизування, хоча й на поверхні диктується логікою реалізму засновків та емпіричними міркуваннями, але насправді пропонується тут аналізу засвідчує, що воно обумовлене легітимним стандартом соціологічного теоретизування. Теорія раціонального вибору поділяє принципи ціле-орієнтації та максимізації корисності, аналітична соціологія, скерована легітимним стандартом соціологічного теоретизування – відкидає. Таким чином, необов'язковість принципів ціле-орієнтації та максимізації корисності в межах аналітичної інтерпретації концепції мікро-макро переходів є фактором легітимації – «перепусткою» в соціологічне теоретизування. Відповідь на питання про те чи доцільно включати в пояснювальну модель принципи ціле-орієнтації та максимізації корисності має обумовлюватися інструментальною зручністю від їх використання. Всупереч поширеній у дотеперішній соціології дискусії про ціле-орієнтацію як онтологічну властивість об'єкта, її слід мислити саме як складник аналітичної стратегії. За таких умов концепція мікро-макро переходів не втрачатиме на пояснювальному потенціалі через залучення/вилучення цих принципів. Однак скерованість дослідницького пошуку цими принципами при відмові від реалістичного опису – може стати чинником його методологічного спрощення. Ціле-орієнтація та максимізація корисності характеризують метод, а не емпіричну ситуацію.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні представлена реконструкція епістемологічного виміру концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена як підстава для більш цілісної оцінки її евристичного потенціалу. Епістемологічна реконструкція – це процес виявлення пізнавальних принципів і підстав концепції в контексті її теоретичної генези. Отримані такі результати:

1) на підставі аналізу опорних понять (мікро- та макро-зв'язки соціальних процесів, соціальний обмін, природні особи, корпоративні актори) та засадничих пізнавальних принципів (ціле-орієнтація та максимізація корисності), виявлено,

що засновки концепції мікро-макро переходів детерміновані не так соціологічною класикою, як утилітарною моральною філософією та теорією суспільного договору. Визначені ключові напрямки критики концепції (психологічний редукціонізм та перенесення економічної логіки в соціологічне теоретизування); 2) передумову ускладнення інкорпорації положень концепції мікро-макро переходів до соціологічної теорії, пояснено через поняття онтологічного аргументу. Онтологічною є та аргументація, яка ігнорує конструйований характер об'єкту дослідження й сприймає його характеристики як неproblemатично дані. Виявлено, що критика як тих авторів, що цілком заперечували евристичність концепції мікро-макро переходів на підставі принципів теорії раціонального вибору, так і тих авторів, які погоджувалися з окремими її положеннями, в усіх випадках спиралася на принципове неприйняття колменівської спроби обґрунтувати положення концепції через максимізацію корисності та цілеорієнтацію. Критична рецепція концепції мікро-макро переходів здійснювалася у двох стратегіях – повне відкидання її евристичності, та часткова інкорпорація положень концепції у соціологічну теорію дюрксоніанського типу. Ключове епістемологічне напруження (стан пізнавальної неузгодженості чи несумісності конкурентних засновків і концептуальних принципів, яка часто мають відмінну історико-теоретичну генезу, у межах однієї системи наукових знань (теорії чи науки) орієнтовану на одну предметну галузь) полягало в тому, що колменівські епістемологічні орієнтири більше тяжіли не так до класичної соціологічної теорії, як до континентальної соціальної філософії класичної доби, тоді як обговорення евристичності його підходу здійснювалося в координатах класичного соціологічного теоретизування, у суті своїй альтернативного згаданій традиції;

3) Визначений загальний теоретичний контекст формування концепції мікро-макро переходів, яким був «економічний імперіалізм» у соціальних науках – теоретична ситуація, коли пояснювальна логіка, базована на калькуляції вигод і витрат, використовувалася до неекономічних форм поведінки. Економічний імперіалізм був обумовлений активністю Чиказької економічної школи й стимулював становлення теорії раціонального вибору, авторську версію якої запропонував сам Дж. С. Колмен в якості платформи для концепції мікро-макро переходів. Виявлено, що неприйняття положень, спертих на засади теорії раціонального вибору, слід розглядати не просто в контексті дискусій між різними теоріями у межах соціології, але через принципово відмінні способи концептуалізації та проблематизації, що властиві соціологічному та економічному теоретизуванню. «Очевидність» засновків, які Дж. С. Колмен кладе в основу концепції мікро-макро переходів (відмова від заданості норми та цілеорієнтація актора на мікрорівні), входить у суперечність із легітимними стандартами соціологічного теоретизування.

4) Виявлено епістемологічну зумовленість ускладнення інкорпорації концепції мікро-макро переходів до легітимної соціологічної теорії. Дж.С. Колмен зосереджувався на уможливленні діалогу, керуючись імперативом методологічної зручності, який однак не зачіпав глибших епістемологічних підстав соціологічного пізнання. Цілеорієнтація не була «досвідно очевидною» для

соціологічної теоретизування як джерела легітимності в межах соціологічної науки, яка скеровувалася не принципом аналітичної зручності, а епістемологічним реалізмом. Саме ця невідповідність спровокувала закиди його підходу як редукціоністському. Водночас встановлено, що всупереч типовим зауваженням згаданої критики, теоретико-методологічне підґрунтя колменівської концепції не є механічним перенесенням економічного підходу до соціологічного теоретизування. Дж.С. Колмен модифікував його засновки, підкресливши неможливість заміни категорії соціальної структури категорією ринку, що пропонувалося в економічній версії теорії раціонального вибору.

5) Аналіз дискусій 1990–2000-х років стосовно релевантності концепції мікро-макро переходів здійснено через звернення до критичної рецепції підходу Дж. С. Колмена у концепції інституційних логік та в аналітичній соціології. Продемонстровано, що всупереч сучасній інтерпретації, раціональність у межах концепції може розглядатися не як онтологічна характеристика, а як пізнавальний принцип. Аналітична перспектива окреслена на прикладі дослідження злочинності як зразку елімінації засадничих принципів концепції мікро-макро переходів. З'ясовано, що ідея міжрівневого зв'язку соціальних процесів, властива колменовому підходу, зберігається, однак принципи ціле-орієнтації та максимізації корисності замінюються принципом механіцистського опису, що відповідає епістемологічному імперативу реалізму у засновках, який лишається легітимним для соціології. Це, однак, не має наслідком принципово іншої логіки прикладних рекомендацій. Реалістичне припущення, що лежить в основі механіцистського опису, ускладнює дослідницький процес без відчутних прикладних вигод.

6) На сучасному етапі рецепції концепції мікро-макро переходів виникла парадоксальна ситуація: принципи, які були «очевидними» в межах економічного теоретизування й використовувалися як підстава для концептуальних побудов, такими не були для теорії соціологічної. Від самого початку Дж. С. Колмен зігнував цю обставину, зосередившись на онтологічній аргументації, чим зробив концепцію мікро-макро переходів зручною мішенню для критики. Дж. С. Колмен порушив умову сумісності, прийняту в межах соціологічного теоретизування. Елімінація принципів ціле-орієнтації та максимізації корисності обумовлена не так пізнавальними перспективами, як умовою сумісності – аби уможливити включення колменівського здобуту в соціологічне теоретизування.

Проблема з інкорпорацією концепції мікро-макро переходів до легітимного поля соціологічного теоретизування полягала в тому, що реконструкції епістемологічного виміру концепції раніше не було зроблено, а верифікаціоністські дискусії про її евристичність, які на поверхні мали методологічний характер, між тим ігнорували епістемологічний вимір своїх (контр)аргументів. Слідування колменівській концепції означатиме контріндуктивний шлях (за П. Феєрабеном), який суперечить усталеному стандарту соціологічного теоретизування. Але саме такий шлях, з погляду постпозитивістської епістемології, може стати вагомим стимулом приросту знання в соціології, стати основою для нового епістемологічного орієнтиру для соціологічного теоретизування – орієнтиру аналітичної зручності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Шелухін В. А. Рациональність у добу пізнього модерну: до розвитку методологічної основи онтології множинності // Соціологія. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – №1(4). – 2013. – С. 75-78.
2. Шелухін В. А. Принцип максимізації корисності поза класичною концепцією раціональності: «соціальний механізм» як альтернатива // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – Том 1, №29. – 2015 – С. 13-20.
3. Шелухін В. А. Концепція норм Дж. С. Колмена: мікро-макро теоретичні рамки та їх критичне прочитання // Соціологія. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – №1(7). – 2016. – С. 23-27. (*Index Copernicus*)
4. Шелухін В. Епістемологічний вимір vs онтологічний аргумент: концепція Дж. С. Колмена у критиці // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія соціологічна. – Вип. 10. – 2016. – С. 84-95. (*Index Copernicus*)
5. Шелухін В. А. Громадська діяльність і спорідненість: мікро-макро переходи у піднесенні українського національного руху 1860-1890-х рр.. // Соціологія. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – №1(8). – 2017. – С. 80-86.
6. Шелухін В. А. Інтернет-піратство як раціональний вибір (з погляду моделі Г. Беккера та концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена) // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – Вип.1/2 (33/34). – 2017. – С. 161-170. (*Index Copernicus*)
7. Shelukhin V. Between Street Mobilization and Backroom Dealing: The Power to Prevent Action at the Ukrainian Parliament (an Evidence of the Coleman Index) // Open Journal for Sociological Studies. - 2019, 3(2). – Belgrad: Center for Open Access in Science. – P. 37-44. - <https://doi.org/10.32591/coas.ojss.0302.01037s>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Шелухін В. А. Концептуальні рамки мікро-макро переходу Дж. С. Колмена в поясненні соціальних процесів: вихідні засновки // Матеріали VIII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Соціологія та сучасні соціальні трансформації» (12-13 листопада 2015 р.) / За ред. А. Горбачика, М. Соболевської, О. Куценко, В. Шелухіна. – К.: Логос, 2015. – С. 56-58.
9. Шелухін В. А. Кровна спорідненість та громадська активність членів Старої Громади 1860-1890-х років у мікро-макро переходах: досвід мікросоціологічного дослідження // Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії. Порівняльні дослідження: виклики соціологічній теорії та практиці» (19-20 травня 2016 р.). – К.: Логос, 2016. – С. 150-151.
10. Шелухін В. А. Онтологічний аргумент як епістемологічний конструкт: випадок концепції Дж. С. Колмена // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Об'єднані наукою:

- перспективи міждисциплінарних досліджень» (17-18 листопада 2016 р.) / Упор. О. Маринич, О. Харіна. – К.: ВПЦ Київський університет, 2016. – С. 38-40.
11. Шелухін В. А. Чи можливо елімінувати індивіда? Дилема безбілетника як виклик соціологічному теоретизуванню у версії Дж. С. Колмена // Матеріали ІХ Всеукраїнської конференції з міжнародною участю «Соціологія та сучасні соціальні трансформації» (24-25 листопада 2016 р.) / За ред. В. Судакова, В. Жукова, Є. Мороз. – К.: Логос, 2016. – С. 177-179.
  12. Шелухін В. А. Мікро-макро перспектива аналізу соціального контексту інновацій: засновки до концептуальної схеми // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Держава та глобальні соціальні зміни: двадцять п'ять років української незалежності» (29-30 листопада 2016 р.) / Упор. А. Мельниченко, П. Кутуєв. – Київ, Одеса: Типографія «Айс Принт», 2016. – С. 67-68.
  13. Шелухін В. А. Концепція мікро-макро переходів Дж. С. Колмена в поясненні революційної мобілізації // Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії. Структурні зміни і соціальна напруженість» (25-26 травня 2017 р.) / під заг. ред. А. Горбачика, В. Судакова. – К.: Логос, 2017. – С. 181-183.
  14. Шелухін В. А. Інтернет-піратство як раціональний вибір // Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез доповідей XVI Міжнародної конференції наукової конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених (15-16 березня 2018 р.) / За ред. О. Мурадян, Л. Сокурянської, Н. Погарської, В. Кудоярової. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. – С. 105-106.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Шелухін В. А. Мікро-макро теоретичний синтез у концепції норм Д. Коулмана // «СОЦІОПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи». – 2015. – №4. – С. 9-16.
16. Шелухін В. А. Від родини до нації: мікросоціологія громадівського руху 1860-1890-х років // Всеукраїнський соціологічний часопис «СВОЄ». – 2016. – №1-2(15). – С. 16-23.
17. Шелухін В. А. В очікуванні Колмена // Всеукраїнський соціологічний часопис «СВОЄ». – 2017. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://svoye.wordpress.com/2017/11/09/%D0%B2-%D0%BE%D1%87%D1%96%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B0/>

АНОТАЦІЯ

Шелухін В. А. Епістемологічний вимір концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології. – Київський

національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2019.

У дисертації представлена авторська епістемологічна реконструкція концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена. Спроба Дж. С. Колмена перезаснувати зв'язок між соціологічною та економічною теоріями була проблематичною. Визначений контекст становлення концепції мікро-макро переходів – «економічний імперіалізм» у соціальних науках. Всупереч поширеній критиці, доведено, що концепція Дж. С. Колмена не була простим перенесенням економічної логіки в соціологічне пояснення. Автор зосереджується на питанні причин чому на межі ХХ-ХХІ ст. економічна теорія суттєво випереджає соціологічну в поясненні багатьох явищ, які традиційно вважалися складовою предметного поля соціології. Спроба Дж. С. Колмена, як реакція на економічний імперіалізм, мала на меті посилити пізнавальні можливості соціологічного теоретизування. Автор застосовує методологію П. Феєрабенда аби пояснити, що спроба Дж. С. Колмена мала суперечливі передумови. Це порушення описане через концепт «онтологічної аргументації». Базові засновки підходу Дж. С. Колмена лишилися за межами легітимного соціологічного теоретизування. Автор доводить, що це пов'язано не з недоліками емпіричної верифікації концепції Дж. С. Колмена, а епістемологічним напруженням між засновками його концепції та легітимним стандартом теоретизування у соціології: конфліктом між аналітичною зручністю та епістемологічним реалізмом.

Ключові слова: мікро-макро переходи, Дж. С. Колмен, теорія раціонального вибору, соціальна епістемологія, економічний імперіалізм.

АННОТАЦИЯ

Шелухин В. А. Эпистемологическое измерение концепции микро-макро переходов Дж. С. Коулмана. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.01 – теория и история социологии. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Министерство образования и науки Украины, Киев, 2019.

В диссертации представлена авторская эпистемологическая реконструкция концепции микро-макро переходов Дж. С. Колумана. Попытка Дж. С. Коулмана переоткрыть связь между социологической и экономической теорией, была проблематичной. Определен контекст становления концепции микро-макро переходов – «экономический империализм» в социальных науках. Вопреки критике, доказано, что концепция Коулмана не была простым переносом экономической логики в социологическую теорию. Автор обсуждает, почему на рубеже ХХ-ХХІ веков экономическая теория принципиально опережает социологическую теорию в объяснении многих явлений, которые традиционно считались частью предмета социологии.

Попытка Дж. С. Коулмана, как реакция на экономический империализм, имела целью усилить познавательные возможности социологического теоретизирования. Используя методологию П. Фейерабенда, автор объясняет, что попытка Дж. С. Коулмана зиждилась на противоречивых основаниях. Нарушение описано в работе через концепт «онтологического аргумента». Подход Дж. С. Коулмана остался за границами легитимного социологического теоретизирования. Автор доказывает, что это связано не со слабостью эмпирической верификации концепции Дж. С. Коулмана, а с эпистемологическим напряжением между основаниями концепции и легитимным стандартом теоретизирования в социологии: конфликт между аналитической пригодностью и эпистемологическим реализмом.

Ключевые слова: микро-макро переходы, Дж. С. Коулман, теория рационального выбора, социальная эпистемология, экономический империализм.

SUMMARY

Shelukhin V.A. The Epistemological Dimension of James S. Coleman's Conception of Micro-to-Macro Transitions. - Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of the Candidate of Sociological Sciences on specialty 22.00.01 – Theory and History of Sociology. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation introduces the epistemological reconstruction of James S. Coleman's conception of micro-to-macro transitions. This reconstruction provides with particular attention to theoretical debates of the second half of XX century. The debates focused on such topics as action versus structure, interdisciplinary challenge, and rationality. James S. Coleman's attempt to re-establish the connection between sociological and economic theory was questionable.

“Economics imperialism” was identified as a context of micro-to-macro conceptualization. Economics imperialism is a theoretical situation when typical in economics cost-benefit explanation introduces in non-economic areas. That situation was at a historical peak when Chicago School of economics changed theoretical mainstream in economic science. Expansion of economics explanation in sociology provokes different reactions among sociologists. On the one hand it causes emergence of a new way to looking at social reality with utility maximization principle as conceptual core, on the other, it challenges disciplinary and intellectual identity of sociology. Contemporary rational choice theory is a consequence of the first reaction. J. S. Coleman chose this theory as a basic point for further conceptualization. Contrary to critique that has been written in response to Coleman's attempt (C. Tilly, J. Elster, R. Jepperson, J. W. Meyer), the author proved that Coleman's attempt was not a simply replication of an economic approach. J. S. Coleman stressed on non-equivalence of categories “social structure” and “market”. The author focuses on the cause of success

of economic explanation that has been applying to sociological subject at the dawn of the 21st century. The Coleman's conception was a reaction on economics imperialism as well as attempt to reinforce sociological theory with effective economic presuppositions. First and foremost, why economic science leaves sociology behind in current research? Economics avoided epistemological realism in the 1950-1970s. In a case of economic theory the most prevalent epistemological principle is analytical suitability. Sociology tries to re-establish theoretical explanation with realistic foundations. The mainstream economics has clear theoretical core that is based on neoclassical economic paradigm. Contrary to much of what has been written in response to recent discussions, sociology does not make progress in the same sense. This poly-paradigmatic condition provokes some troubles with heuristic power of sociological theory.

The author uses Feyerabend's methodology to explain such questionable preconditions of this attempt. The historical and theoretical excursus is specified a crucial epistemological difference between sociology and economics. The first one was a reaction to the Enlightenment, while the second one was a development of its agenda. The Chicago school in economics reoriented economic thought from epistemological realism to analytical usability. The consistency of the theory was challenged by two principles that J. S. Coleman introduced: purposive action and utility maximization. That challenge was reconstructed by concept that we call the "ontological argument". Despite the fact that conception of micro-to-macro transitions was a starting point for some contemporary research strategies, such as conception of institutional logics and analytical sociology, the basic assumptions are still outside the legitimate sociological theorizing. The author argues such situation was not due to the empirical verification of Coleman's conception, but to epistemological tension between his assumptions and legitimate sociological theorizing: a conflict between analytical usability and epistemological realism.

Key words: micro-to-macro transitions, James S. Coleman, rational choice theory, social epistemology, economics imperialism.

Шелухін Володимир Анатолійович

**ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КОНЦЕПЦІЇ МІКРО-МАКРО
ПЕРЕХОДІВ ДЖ. С. КОЛМЕНА**

22.00.01 – теорія та історія соціології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Відповідальна за випуск
доктор соціологічних наук, професор О. Д. Куценко

Підп. до друку 19.12.2019. Формат 60×90¹/₁₆. Папір. офс. Гарнітура “Таймс”. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Зам. 652.

Віддруковано у ТОВ-Видавництві “ЛОГОС” із оригіналів автора.
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-60-03